

فهرهنگی زاراوهی ئەدهبی

مۆدێرنیتی - Modernite

مۆدێرنیتی وەک زاراوهیهک زۆر به گونجایی و جوانی لهسەر زمانی کوردی دێ وەک له ههر فۆرمیکی تر. زاراوهی مۆدێرنیتی ده مانگه رینیتیهوه بو ئاوه لئاوی مۆدێرن - Moderne، ئەمەش له لای خۆیهوه له زمانی لاتینییهوه هاتوووه که مۆدێرنوس - Modernus. ئەمەى دواييان زۆر كۆنه و ههردهم به مانای (تازە، هاوچەرخ) بەکارهاتوووه. بۆیه که مین جار بەکارهێنانی ئەم زاراوهیه له زمانی فرانسوی ده گه رپتهوه بۆ سه دهی شازده، لهو سه رده مه دا به مانای (سه رده می ئەمرۆ) (ئێستا، هه نووکه) به رانبه ر به سه رده می کۆن، واته سه رده می هیلین و رۆمانی کۆن به کارهاتوووه. تا سه دهی هه ژدهش هه رده م وەک پێچه وانەى کۆن به کارهاتوووه. له م جیاوازییه ش کیشه ی (دابړان و پچړان) هه یه که چه مکی سه رکه ی پیکده هیتن به رانبه ر به هه ر شتیکی کۆن و رینگا به وه دده مرۆف له ناو مېژوو بېر له خۆی بکاته وه. که باس له کۆنه کان ده کری به رانبه ر مۆدێرن، هه رده م خه یال بۆ ئەوه ده چی کۆنه کان سه ر به نه ریت و میراتیکی نه ریتخواز و به سه رچوون.

مۆدێرنیتی وەک چه مکیکی ئالۆزتر به ئاراسته ی ئەم روائینه ی سه ره وه، له کۆتایی سه ده ی هه قده مه دا له کولتوور و رۆشنییری رۆژئاوا گه لپک بواری جیا جیا

ده سته واژه ی مۆدێرنیتی که له عه ره بیه که ی (الحداثة) به رانبه ره، له م ده سه لئه ی دوا یی به خه سته ی هاتۆته ناو رۆشنییری کوردییه وه، به داخه وه ئەم زاراوه یه که سه ره له دان و گه شه سه ندنی تایبه تی خۆی هه یه له ناو کولتووری جیهانی، چ وەک زمان و چ وەک ناساندن و مانای قوولتی خۆی، به سه قه تی به کارهیتراوه. هه ندی جار نووسراوه: مۆدێرنیتیه، مۆدێرنیتی، که ئەمە ی دواييان فۆرمیکی ئینگلیزی هه یه. ئیمه به جوان و گونجایی ده زانین له زمانی فرانسوی چۆن به کارده هیتنری به و شیوه یه ی بنووسین که ده نووسری: مۆدێرنیتی - Modernite، ده مپیکیشه هه ستمان به و دیارده یه کردوووه، که ستره کتور و فۆنیتیکی زمانه لاتینییه کان (فرانسوی، ئیتالی، ئیسپانی...) زۆر له ستره کتور و فۆنیتیکی کوردییه وه نزیکن، ئەگه ر ئەم لایه نه سوودی لی وهرگیری، هه له به ت به دروستی و پوختی، زمانه که مان قه ت تووشی کیشه و گرفتی تایبه تی نای، به لکو زیاتر ده وله مه ندی ده کا، جا، ئەگه رچی ئیره بواری باسکردنی ئەم دیارده یه نییه، ده شی به لیکۆلینه وه ی سه ره به خو ئەنجام بدری، له گه ل ئەمه شدا، به درێژایی ئەم فهرهنگی زاراوه ی ئەده بی و ره خنه ییه ی من که زیاتر له چوار سه لئه خه ریکیم، ئەم لایه نه ره چاو ده کم.

ده گرتته وه، وهك: دهسته لات و فهرمانزه اوبى
حكومه ته كان، دهوله ته كان، سه ره له داني دهوله تى نوئ
و نه ته وه و ته كنك و پيشه سازى و هونه ر و پيوه ندييه
سايكو- سؤسيولؤژييه كانى تاك و كومه لاني خه لك و
ئه ده بيات و زمان. تاد.

لي ره وه، نامازه به دوو ليكولئينه وه ده كه ين كه له م
باره وه به ليكولئينه وه به پيز داده نرين:

يه كه ميان: گوتاريكى ژان بؤديار - J. Bou-
drillard به ناوى: مؤديرنيتى كه له «ئه نسكلؤپيداي
جيهانى» بلا و بووه ته وه، دووه ميان ليكولئينه وه يه كى
فهبه سووف هينرى لؤفيئر - Henri Lefevre،
به ناوى: ده روازه به ك بؤ مؤديرنيتى، كه له شپوهى كتيب
له سالانى حه فتاكانى سه دهى بيستم نووسراون.

ژان بؤديار به چه شنيكى زؤر تاييه ت پيناسه ي
مؤديرنيتى ده كا، په نجه له سه ر مانا نيگه تيشه كان
داده نى، چونكه مؤديرنيتى كاراكتريكى تاييه تى هه يه و
ده لئى: مؤديرنيتى چه مكى نه سؤسيولؤژى نه سياسى
نه ميژوييه، به لكو بريتييه له مؤديكى شارستانى كه
فؤرمى جيؤگرافى و سه مبولى جياجيا ورده گريئ.
سه رچاوه كه ي رؤژئاوايه.

وه زيفه ي مؤديرنيتى وهك ميتؤ - Mythe - يه ك
(أسطورة - خرافة) وايه، له شپوهى كومه ليك فؤرم و
تيگه يشتن و ناوه رؤك خؤى پيشان ده دا. ياسايه كى
نييه، به لام خاسيه تى خؤى هه يه، تيؤرييه كى نييه، به لام
لؤژيكيكى هه يه كه هه ر به مؤديرنيتى ناسراوه. به
كورتى له لاي بؤديار د بريتييه له (نه ريتى نوپخوازى -
يان نه ريتى نوئ) ره گوريشه كه ي بؤ شوپش و
نوئبوونه وه كانى سه دهى شازده ده گرتته وه، به لام
له سه دهى نؤزده مدا هه موو نه وروپا ده گرتته وه. به م جؤره
ده بينين هيگل - Hegle له كتيبى: پره نسپه كانى
فهلسه فه ي قانون - به و جؤره به هينزه ي خواره وه باس له
مؤديرنيتى ده كا: (قانون تاييه تمه ندى باهت - Su-
jet پرى و كامل بوونى خؤى دؤزبويه وه، واته، قانونى
نازادى مه وزووعى، نوخته ي سه ره كى و هه ستياره كه
جياوازى سه رده مى مؤديرن و كوئن پيشان ده دا. نه م
قانونه، به بچووكى و بئ مانايى خؤى، له لايه ن تايينى
كريستيانيزمه وه ته عبيرى لئى كراوه و بووه ته
پره نسپيكي (مبدا) راسته قانى و جيهانى فؤرميكي

ديكه ي نوئى جيهان. نه و دياردانه ي له م قانون و
پره نسپيانه نزيكن بريتين له: خؤشه ويستى، رؤمانتيزم،
نامانجى به خته وه رى نه مريى تاكه كه س... تاد.

ده گرتته وه بؤ سه ره تاي پيناسه كه ي بؤديار كه هه رده م
به په نجه دانان له سه ر لايه نى نيگه تيشه وه نه م چه مكه
ده ناسيتى، به راي نه و بيروكه، يان فيكره ي (گرفت -
Crise) مؤديرنيتى ده ناسيتى، له مؤديرنيتى: گرفت
ده بيتته نرخ و به ها، نه خلاقيكى ناكؤك. نه مه ش وهك
گرفت يكي كولتورى، رؤژئاوا له سه ده ي شازده وه تيبى
ده كه وي، له سه ده ي نؤزده ده گاته لووتكه ي ئالؤزى خؤى و
له گه ل كؤلؤنيزاسيؤن و له ناوچه ي كؤلؤنيزاسيؤن به ناو
جيهاندا بلا و ده بيتته وه. نه مه ش ستروكتورى ميژويى و
روانينى جيا و گرفتى خؤى هه يه. خاسيه ته
كولتور بيه كانى نه م گرفته ش بريتين له: حه ماسه تيكى
مه زنى مه وزوعيه تى قوول، عاتيفه، بئ هاوتايى،
ره سه نايه تى، ته مه ن كورت و نه گيراو. هه روه كو هيگليش
له سه ره وه باسى ليوه كردوه. هه موو نه م ديارده، يان نه م
پنكه يته رانه (عنصر) واده كه ن به دواى نوئ بگه رين،
به دواى ئيستيتيكي (جوانيناسى) داپران و پچراندا
بگه رين، به دواى داهينانى تاكه كه سى، ديارده ي
پيشه ننگ بگه رين. پيشه ننگه كان و نه ده بى پيشه ننگ
(ئه قانگار - Avant-garde) (وهك نه ده بى
پيشه ننگى سه ده ي بيستم) هه رده م له ناو نوئبوونه وه و
خؤ نوپكرده وه و خؤ تيكداندا ده ئيى، ويراى دروست
بوونه وه، به رده وام فؤرمه نه ريت خوازه كان و پيوه ره
زمانه وانويه كان و خيتابى كومه لايه تى و نه خلاقى
تيكده شكيتى و هى ديكه ي لئى دروست ده كا... تاد.

له باره ي مؤديرنيتى و نه ده بيه وه، هينرى لؤفيئر،
تيكست يكي بؤدليئر - Baudelaire به فؤونه
ده هينيتته وه و روانينى خؤى له باره ي جيگير ده كا، له
هه مان كاتدا هينرى لؤفيئر گربنكى به هونه رى سه ده ي
بيسته ميش ده دا.

بؤدليئر پيبى وايه كه هونه رمه ند (هونه رمه ند لي ره شاعير
و نووسه ر و شپوه كار و موزيكي... ده گرتته وه) ده بى
باس له (Ephemer) بكا، (مه به ست له مه ش: كه م
ته مه نه، وهك هه موو شتيكى كه م ته مه ن و وهختى و خيرا
له ناو بچئ، وهك: جوانى كه م ته مه ن، كورت خايه ن.
به خته وه رى كه م ته مه ن و كورت خايه ن، كه به رانه ره كه ي

به‌عه‌ره‌بی (Ephemere ده‌کاته: زائل، سریع الزوال، وقتی)، بیجگه له‌مه هونه‌رمه‌ند ده‌بی باس له مؤد بکا، باس له هه‌موو هونه‌ر بکا، روانینیتیکی سه‌رتا‌پا‌گی‌ری هه‌بی، باس له شاره‌زایی و ده‌ست په‌نگینی - artifice و نه‌شاره‌زایی و زه‌یف - Factice-ی ژبانی مؤد‌ترین بکا، چونکه به‌پرای بۆ‌لی‌تر رووی دووه‌می نه‌شاره‌زایی و زه‌یف بریتیییه له وه‌رسی و مه‌له‌ل، ئەمه‌ش له هونه‌ر و ئەده‌بدا بۆ ئەوه‌مان ده‌باته‌وه زمان و شتیواز بۆ هونه‌ر و ئەده‌ب خۆیان بگه‌رینه‌وه، له‌مه‌شه‌وه هونه‌ر ده‌بیته‌ داهینانیتیکی پوخت و نایاب - Pure creation. هونه‌ر له‌لای بۆ‌د‌لی‌تر سیفه‌تییکی زۆری ته‌کنیکی هه‌به، جوانی پرووت و بی‌هاوتایه، له‌جیهانی کۆمه‌لایه‌تی و گشتی دوور ده‌که‌وتنه‌وه، زمان و شتیوازی شیعر به‌ته‌نیا خۆی جیهانیتیکه، داهینانی جیهان خۆبه‌تی. هینری لۆفیتشر باس له‌وه ده‌کا ئەم شتیواز و زمانه، له‌گه‌ڵ ئەزمونی شیعی قی‌رلین و رامبو و مالارمی گه‌لیک زۆر گه‌شه ده‌کا.

به‌لام له‌گه‌ڵ کۆتایی سه‌ده‌ی نۆزده‌م، مؤد‌ترینیتی بی‌ ده‌نیته قۆناغیتیکی دیکه‌ی نوێ، له‌م قۆناغه‌دا له‌ رینگای کۆمه‌لیک بزووتنه‌وه‌ی ئەده‌بی و هونه‌ری و فیکری وه‌ک دادایزم و سوربالیزم و بزووتنه‌وه هونه‌رییه‌کانی تر. زمان و شتیواز، جیهان و روانین، دوو‌چاری تیکشکان و له‌ناو‌چوون و نوێ‌سونه‌وه‌ی تر ده‌بن، ئەمه‌ش تا کۆتایی سه‌ده‌ی بیسته‌م درێژه ده‌کیشی. به‌دریژایی ئەم ماوه‌یه‌ش تا ده‌گاته بۆرخیس، مؤد‌ترینیتی به‌رده‌وام بریتی بووه له‌ جه‌وه‌ری ناکۆکی، گه‌پان به‌دوای نوێ، گه‌پان به‌دوای نه‌گوتراوه‌کان و هه‌رده‌م نه‌گوتراوه‌کان و باس نه‌کراوه‌کان- وه‌ک بزووتنه‌وه‌یه‌کی هه‌میشه‌یی و ئەبه‌دی، هه‌رده‌م به‌دوای کلاسیک و شاکاره‌کانی سبه‌ی ده‌گه‌رێ، ئەوانه‌ی هه‌یشتا له‌دایک نه‌بوونه.

د. محسین نه‌حمه‌د عومه‌ر

تیبینی: له‌به‌ر زۆری سه‌رچاوه‌کان و دووباره نه‌بوونه‌ویان به‌ هه‌موو ژماره‌یه‌ک، سه‌رچاوه‌کان له‌کۆتایی ئەم فهره‌نگه‌دا ده‌نوسری.